

Wiadomości Numizmatyczne, R. LIV, 2010, z. 1 (189)

M A T E R I A Ł Y

BARTOSZ AWIANOWICZ

RZADKI DENAR SEPTYMIUSZA SEWERA Z LEGENDĄ REWERSU *BONA SPES* Z WIEDNIA

Na rynku numizmatycznym w Wiedniu w sierpniu 2008 r. znalazłem rzadki typ denara Septymiusza Sewera z legendą rewersu *BONA SPES* i przedstawieniem właściwym dla monet z legendą *BONVS EVENTVS* (ryc. 1):

Ryc. 1. Cesarstwo Rzymskie, Septymiusz Sewer, denar z legendą rewersu *BONA SPES* i personifikacją utożsamianą z Bonus Eventus, skala 1,5:1

Fig. 1. Roman Empire, Septimius Severus, denarius with the reverse legend *BONA SPES* and the personification considered as Bonus Eventus, 1,5:1 scale.

Av. [IMP C]AE L SEP SEV – PERT AVG CO[S II], głowa cesarza w wieńcu laurowym w prawo;

Rv. BON – A – SPES, personifikacja Bonus Eventus (wzorowana na Fides) skierowana w lewo z talerzem z owocami (lub szerzej — płodami rolnymi) w ręce prawej oraz dwoma kłosami zbóż w lewej. Waga 3,05 g.

Na podstawie kryteriów numizmatycznych można stwierdzić, że moneta ta została wybita w 194 r., zdaniem H. Mattingly'ego i E. A. Sydenhama w mennicy w Emesie. Ta tradycyjna lokalizacja jest ostatnio podważana i za bardziej prawdopodobne wypada uznać, że monety przypisane do Emesy wybito w rzeczywistości w latach 193–196/7 w Antiochii¹.

¹ Por. m.in. R. P. Duncan-Jones, *The Denarii of Septimius Severus and the Mobility of Roman Coins*, *The Numismatic Chronicle* 161 (2001), s. 79–80 oraz Ch. Howgego, *The Denarii of Septimius Severus and the Mobility of Roman Coins: A Reply*, *The Numismatic Chronicle* 162 (2002), s. 340.

Numizmatu z takim rewersem nie notują podstawowe katalogi monet rzymskich okresu cesarstwa (BMC RE, Cohen, RIC²). Dotychczas bodaj jedynym znanym egzemplarzem z błędem rewersu tego rodzaju (legenda BONA SPES zamiast BONVS lub BONI EVENTVS) był denar opisany przez J. Evansa w 1898 r. w „The Numismatic Chronicle”³, pochodzący ze skarbu liczącego 3169 monet (denarów i srebrnych antoninianów) z okresu od ok. 60 do 230 r. po Chr. Według autora publikacji cały skarb znaleziono we wschodniej Anglii, choć dokładne okoliczności znaleziska nie są mu znane⁴. Jednakże, jak dowodzi uzupełniające artykuł Evansa zdjęcie numizmatu, opisany przez niego egzemplarz został wybity innym stemplem niż moneta opisana powyżej. Pojawienie się przynajmniej dwóch egzemplarzy z różnych stempli tej rzadkiej odmiany na terenach północnych prowincji Imperium Romanum, tj. w Brytanii i, jak można przypuszczać w przypadku denara wiedeńskiego, zapewne Panonii, Noricum lub innej prowincji europejskiej⁵, zdaje się sugerować, że niezgodność między legendą BONA SPES a wizerunkiem właściwym dla denarów z legendą BONVS (lub BONI) EVENTVS musiała dotyczyć większej liczby stempli. Hipotezę tę potwierdza inny egzemplarz denara Septymiusza Sewera z Emesy z tego samego, 194 r., który na rewersie ukazuje personifikację Bona Spes, zaś jego legenda odnosi się do Bonus Eventus, o czym wyraźnie świadczy *gen. BONI EVENTVS* (ryc. 2):

Av. IMP CAE L SEP SEV PERT AVG COS II, głowa cesarza w wieńcu laurowym w prawo;

Rv. BONI – EV[ENTV]S, Spes stojąca w lewo, trzymająca w prawej ręce kwiat, lewą podtrzymująca szatę. Waga 2,58 g⁶.

² RIC IV pod nr 367 notuje jedynie niegramatyczną legendę BONI SPES (zamiast BONA SPES), gdzie pojawienie się *gen. przymiotnika* w rodzaju męskim (wbrew rodzajowi żeńskiemu SPES) niewątpliwie można przypisać skojarzeniu z legendą w *gen. BONI EVENTVS* na rewersie denarów Septymiusza Sewera i Julii Domny (RIC IV 369, 468, 474, 608 i 616).

³ Zob. J. Evans, *A Hoard of Roman Coins*, The Numismatic Chronicle and Journal of the Numismatic Society, 3rd series, vol. XVIII (1898), s. 150 i il. 17 na planszy XII (egzemplarz ten wraz ilustracją został uwzględniony w RSC III 59a — ilustracja błędnie podpisana jako 58).

⁴ Zob. *ibidem*, s. 126–128.

⁵ Nie można wykluczyć, iż denar znaleziono na terenie Bałkanów lub na graniczących z prowincjami rzymskimi obszarach *Barbaricum*, z których trafił do Wiednia już w epoce nowożytnej lub w czasach współczesnych. Na temat znalezisk zob. R. P. Duncan-Jones, *o.c.*, s. 81–87, oraz dyskusję między Ch. Howgego i Duncan-Jonesem na temat tendencji w cyrkulacji denarów bitych w Rzymie i mennicach wschodnich na podstawie stosunku ich obecności w skarbach głównie z terenu Brytanii (Ch. Howgego, *o.c.*, s. 339–342 i R. P. Duncan-Jones, *The Denarii of Septimius Severus and the Mobility of Roman Coins: Further Comments*, The Numismatic Chronicle 162, 2002, s. 342–345). Dzięki ustaleniom H. Gitlera i M. Pontinga na temat struktury skarbów monet Septymiusza Sewera z Izraela, Jordanii i Syrii można natomiast wykluczyć znalezienie opisywanej monety na obszarze tych państw — zob. H. Gitler, M. Ponting, *The Silver Coinage of Septimius Severus and his Family (193–211 AD). A Study of the Chemical Composition of the Roman and Eastern Issue*, Milano 2003, s. 42–43.

⁶ Prezentowany denar pochodzi z kolekcji Martina Griffithsa — jego opis i zdjęcie są dostępne pod adresem: <http://www.forumancientcoins.com/gallery/displayimage.php?album=56&pos=25>.

Ryc. 2. Cesarstwo Rzymskie, Septymiusz Sewer, denar z legendą rewersu BONI EVENTVS i przedstawieniem stojącej Spes, z portalu www.forumancientcoins.com.

Nieznaczne powiększenie

Fig. 2. Roman Empire, Septimius Severus, denarius with reverse legend BONI EVENTVS and representation of Spes standing, from the portal www.forumancientcoins.com.

Slight magnification.

Stwierdzenie, że liczba stempli mieszających personifikacje Bona Spes i Bonus Eventus musiała być dość znaczna, implikuje pytanie o genezę popełnionego na rewersach obydwu monet błędu oraz o zasięg cyrkulacji monety srebrnej wybitej we wschodnich mennicach cesarstwa.

By odpowiedzieć na pytanie, jak doszło do pomieszania ikonografii Bonus Eventus z legendą BONA SPES na rewersie denarów, należy pokrótce przypomnieć historię przedstawień Bona Spes i Bonus Eventus na monetach cesarstwa rzymskiego oraz rozwoju związanych z nimi legend. Wydaje się, że ikonografia Bonus Eventus powinna być mincerzom końca II w. dobrze znana, gdyż personifikacja ta pojawia się już na denarach republikańskich, następnie zaś na rewersach różnych monet cesarskich⁷. Trzeba jednak brać pod uwagę przemiany, jakim podlegała ikonografia tej personifikacji. Po raz pierwszy w 62 r. przed Chr. jeden z *tres viri monetales* tego roku, Lucjusz Skryboniusz Libo, umieścił na awersie swych denarów głowę młodzieńczej personifikacji w prawo. Ponieważ wizerunek ten mógł budzić skojarzenia z niektórymi przedstawieniami Apollina⁸ urzędnik monetarny zdecydował się umieścić z przodu profilu skrót BON[us] EVENT[us] (ryc. 3):

Ryc. 3. Republika Rzymska, Lucjusz Skryboniusz Libo, denar, 62 r. przed Chr. Na awersie głowa Bonus Eventus, Cr. 416/1a, z aukcji Classical Numismatic Group (Mail Bid Sale 72, lot 1323). Nieznaczne powiększenie

Fig. 3. Roman Republic, Lucius Scribonius Libo, denarius, 62 BC. On the obverse the head of Bonus Eventus, Cr. 416/1a, from the auction of Classical Numismatic Group (Mail Bid Sale 72, lot 1323). Slight magnification.

⁷ Zob. Cr. 416.

⁸ Np. na awersie denarów Pomponiusza Muzy z 66 r. przed Chr. (Cr. 410), a później Considiusa Paetusa z 46 r. po Chr. (Cr. 465/2).

To samo przedstawienie wraz legendą w zapisie skrótowym BON[i] EVENT[us] lub BONI EVENT[us] lub w pełnym *gen.* BONI EVENTVS pojawiło się na nawiązujących do emisji republikańskich awersach denarów (i aureusów) bitych w Hiszpanii podczas wojny domowej w 68 r.⁹ Jako cała postać Bonus Eventus pojawia się natomiast na rewersie denarów Tytusa datowanych na 79 lub 80 r.¹⁰, gdzie ukazany jest jako nagi młodzieniec stojący w lewo, trzymający w prawej ręce patelnię, w lewej kłosa zbóż, otoczony legendą BONVS EVENTVS AVGVSTI (ryc. 4).

Ryc. 4. Cesarstwo Rzymskie, Tytus, denar, 79 lub 80 r., Rzym. Na rewersie Bonus Eventus, BMC RE II 106; RIC II 31, z aukcji Classical Numismatic Group (Mail Bid Sale 64, lot 1024). Nieznaczne powiększenie

Fig. 4. Roman Empire, Titus, denarius, 79 or 80, Rome. On the reverse, Bonus Eventus, BMC RE II 106; RIC II 31, from the auction of Classical Numismatic Group (Mail Bid Sale 64, lot 1024). Slight magnification.

Na dupondiusach i asach Antonina Piusa pojawia się Bonus Eventus jako nagi młodzieniec stojący w lewo i trzymający w prawej ręce patelnię w geście ofiarnym nad stojącym z lewej strony ołtarzem, a w lewej ręce dwa kłosa zbóż. Stałą legendą tego typu jest dedykacja w *dat.*: BONO EVENTVI¹¹. Personifikacja Bonus Eventus jako żeńska (wbrew męskiemu rodzajowi gramatycznemu legendy) postać w drapowanej sukni krocząca w lewo, trzymająca w prawej ręce tacę z owocami i dwa kłosa zbóż w lewej, pojawia się po raz pierwszy dopiero na rewersie denarów bitych przez Pescenniusza Nigra w Antiochii w latach 193–194. Wcześniej w analogiczny sposób przedstawiano jedynie Fides¹², jednak legenda w *gen.* BONI EVENTVS na rewersach denarów emitowanych przez Pescenniusza Nigra (i później przez Septymiusza Sewera) nie pozostawia wątpliwości, że tym razem jest to właśnie Bonus Eventus, lub

⁹ Zob. BMC RE I, s. 289–291 (nr 3–5 i 9–11) i RIC I (Civil War) 3–14. Ponadto denar Skryboniusza Libona znalazł się wśród emisji republikańskich restytuowanych w 107 r. przez Trajana (BMC RE III, s. 135, nr 686; RIC II 787).

¹⁰ Zob. BMC RE II, s. 241 (nr 106); RIC II 31.

¹¹ Zob. BMC RE IV, s. 180 (przywołanie egz. Cohen 111), 182 (nr 1155–1157), 213 (egz. z aukcji Helbinga 22 III 1926, nr 299) i 218 (nr 1358–1360) oraz RIC III 656A i 676.

¹² Zob. m.in. dupondiusy i asy Domicjana (RIC II 244, 263, 291, 292, 298, 325, 348, 352, 366, 370 i 478 — legenda FIDEI PVBLICAE), brązy Plotyny (RIC II 740 — legenda: FIDES AVGVST[A]), denary, sesterce i dupondiusy Hadriana (RIC II 241 i 809 — legenda: FIDES PVBLICA oraz RIC II 656 — bez podpisu personifikacji), sesterce i dupondiusy Antoninusa Piusa (RIC III 546, 553, 716 — brak podpisu personifikacji) oraz aureusy, denary i sesterce Marka Aureliusza (RIC III, Antonius Pius, 440, 445, 664, 1270). Na monetach tych, w przeciwieństwie do Bonus Eventus z emisji Nigra, personifikacja jest zazwyczaj zwrócona w prawo (wyjątkiem są dupondiusy i as Domicjana: RIC II 263, 292, 298).

że Fides („wierność”, *sc.* wojsk i stronników) jest niezbędnym warunkiem „pomyślnego wyniku” (*bonus eventus*) w walce o władzę nad Rzymem¹³ (ryc. 5). Należy przy tym dodać, że utożsamienie Fides z Bonus Eventus miało miejsce jedynie na monetach Pescenniusza Nigra oraz Septymiusza Sewera (również dla Julii Domny), bitych we wschodnich mennicach (Aleksandrii, Antiochii, Emesie i Laodycei)¹⁴.

Ryc. 5. Cesarstwo Rzymskie, Pescenniusz Niger, denar, Antiochia, 193–194.
Na rewersie BONI E – V – ENTVS, Fides stojąca w prawo, w prawej ręce talerz z owocami, w lewej kłosa. RIC IV 5c var., z aukcji Leu Numismatik AG (Auction 8, Lot 785). Nieznaczne powiększenie

Fig. 5. Roman Empire, Pescennius Niger, denarius, Antioch, 193–194.
Rev. BONI E – V – ENTVS, Fides standing left, a plate of fruit in the right hand, corn ears in the left. RIC IV 5c var., from the auction Leu Numismatik AG (Auction 8, Lot 785). Slight magnification.

W tym samym okresie i w tej samej mennicy zaczęto wybijać denary z przedstawieniem Spes w kształcie, w którym pojawiła się po raz pierwszy na brązowych monetach Klaudiusza, tzn. jako kobiety w drapowanej sukni kroczącej w lewo, trzymającej kwiat w prawej ręce, lewą zaś podtrzymującej suknię¹⁵. Nowością w mennictwie Nigra z lat 193–194 było opatrzenie tego dobrze znanego przedstawienia niepoświadczoną wcześniej legendą BONAE SPEI (w *gen.* — *per analogiam* do BONI EVENTVS, lub w *dat.* — analogicznie do CERERI FRVGIFERI, FORTVNAE REDVCI, SALVTI AVGVSTI i VIRTVTI AVGV¹⁶) (ryc. 6). Legenda w *nom.* BONA SPES pojawiła się natomiast po raz pierwszy na rewersie denarów Septymiusza Sewera datowanych na r. 194.

¹³ Zob. BMC RE V, s. 72 (dwie odmiany notowane przez Cohena — 10 i 11) i 75 (nr 299) oraz RIC IV 4–6. Por. też R. B u t o r, *Kilka uwag na temat propagandy na monetach Gajusza Pescenniusza Nigra*, [w:] *Studia z dziejów antyku. Pamięci Profesora Andrzeja Kunisza*, red. W. Kaczanowicz, Katowice 2004, s. 170.

¹⁴ Zob. RIC IV (Pescennius Niger) 4–6, (Septimius Severus) 347, 351B, 352, 368, 369, 447, 473, 474 i (Julia Domna) 608 oraz 616.

¹⁵ Zob. monety Pescenniusza Nigra w BMC RE V, s. 71 (Cohen 4) i RIC IV 3. Na temat rozwoju ikonografii Spes na monetach cesarstwa rzymskiego zob. C. P e r a s s i, *Spes. Iconografia, simbologia, ideologia nella moneta romana (I–III sec.)*, Milano 1991, s. 9–47.

¹⁶ Na rzecz genetivu przemawia analogia do niewątpliwego *gen.* w RIC IV (Pescennius Niger) 4–6. Formy *dat.*: CERERI FRVGIFERI, FORTVNAE REDVCI, SALVTI AVGVSTI i VIRTVTI AVGV oraz ich warianty zob. RIC IV (Pescennius Niger) 8–11A, 20–30, 75–78 i 92–94. Por. też *dat.* APOLLONI SANCO (RIC IV, Pescennius Niger, 2), IOVI CONSER i CONSERVATORI (RIC IV, Pescennius Niger, 41–42) oraz MARTI AVGVSTO i VICTORI (RIC IV, Pescennius Niger, 51–58A).

Wobec pojawienia się w tym samym okresie *de facto* dwóch nowych typów monet nie dziwi, że mogło dochodzić do błędów w ich legendach lub przedstawieniach. Biorąc jednak pod uwagę stosunek monet z przedstawieniem Bonus Eventus (Fides) i legendą BONA SPES (dwa znane egzemplarze) oraz z przedstawieniem Bona Spes i towarzyszącą jej legendą BONI EVENTVS (jeden znany egzemplarz) do dość licznych (zarówno w skarbach, jak i na rynku numizmatycznym) monet z legendami poprawnymi wypada stwierdzić, że do podobnych pomyłek rzadko dochodziło na monetach Septymiusza Sewera.

Ryc. 6. Cesarstwo Rzymskie, Pescenniusz Niger, denar, Antiochia, 193–194.
Na rewersie BONAE SPEI, Spes krocząca w lewo, w prawej ręce kwiat,
lewa podtrzymująca szatę. RIC IV 3d, z aukcji Classical Numismatic Group
(Auction 202, Lot 335). Nieznaczne powiększenie

Fig. 6. Roman Empire, Pescennius Niger, denarius, Antioch, 193–194.
Reverse BONAE SPEI, Spes walking left, holding a flower in the right hand,
lifting skirt with the left. RIC IV 3d, from the auction of Classical Numismatic Group
(Auction 202, Lot 335). Slight magnification.

WYKAZ SKRÓTÓW:

- BMC RE: H. Mattingly, R. A. G. Carson, *Coins of the Roman Empire in the British Museum*, t. I–VI, London 1923–1962
- Cohen: H. Cohen, *Description historique des monnaies frappées sous l'Empire Romain*, t. I–VIII, wyd. II, Paris 1880–1892
- Cr. M. H. Crawford, *Roman Republican Coinage*, t. I–II, Cambridge 1974
- RIC: H. Mattingly, C. H. V. Sutherland *et alii*, *The Roman Imperial Coinage*, t. I–X, London 1923–1994
- RSC III: H. A. Seaby, *Roman Silver Coins*, rev. D. R. Sear, t. III: *Pertinax to Balbinus and Pupienus*, London 1982

RARE DENARIUS OF SEPTIMIUS SEVERUS WITH REVERSE LEGEND *BONA SPES* FROM VIENNA

On the numismatic market in Vienna in August 2008 I found a rare type of the denarius of Septimius Severus with the reverse legend *BONA SPES* and the representation typical of coins with the legend *BONVS EVENTVS* (Fig. 1):

Obv. [IMP C]AE L SEP SEV – PERT AVG CO[S II], the Emperor's head laureate right;
Rev. BON – A – SPES, the personification of Bonus Eventus (patterned on Fides) left, with a plate of fruit (or, in a wider sense, agricultural produce) in the right hand and two grain ears in the left. Weight 3.05 g.

On the basis of numismatic criteria, it may be stated that this coin was struck in 194, according to H. Mattingly and E.A. Sydenham (RIC IV), at the Emesa mint, although this traditional location has been challenged recently and it seems quite plausible that the coins attributed to Emesa were actually minted during 193–196/7 in Antioch.¹

A coin with such a reverse is not recorded in basic catalogues of Roman coins of the Empire (BMC RE, Cohen, RIC).² Arguably, the only specimen with this kind of a reverse error (the legend *BONA SPES* instead of *BONVS* or *BONI EVENTVS*) known so far was the denarius described by J. Evans in 1898 in *The Numismatic Chronicle*,³ deriving from a hoard of 3169 coins (denarii and silver antoniniani) from the period from about AD 60 to 230. According to that author, the whole hoard was found in east England, although the exact circumstances of the find are unknown to him.⁴ Nevertheless, a photograph of the coin supplementing the article by Evans shows that the specimen described by him was struck with a die different from the coin described above. The appearance of at least two specimens from different dies of this rare variant in the areas of the northern provinces of Imperium Romanum, *ie* in Britannia and, as may be supposed in the case of the Vienna denarius, probably Pannonia, Noricum or another Continental province,⁵ seems to suggest that the

¹ Cf. *inter alia* R. P. Duncan-Jones, 'The Denarii of Septimius Severus and the Mobility of Roman Coins', *NC* 161 (2001), pp. 79–80, and Ch. Howgego, 'The Denarii of Septimius Severus and the Mobility of Roman Coins: A Reply', *NC* 162 (2002), p. 340.

² RIC IV no. 367 records only the ungrammatical legend *BONI SPES* (instead of *BONA SPES*), where the appearance of the masculine *gen.* adjective (contrary to the feminine gender of *SPES*) undoubtedly can be attributed to association with the legend in *gen.* *BONI EVENTVS* on the reverse of denarii of Septimius Severus and Julia Domna (RIC IV 369, 468, 474, 608 and 616).

³ Cf. J. Evans, A Hoard of Roman Coins, *The Numismatic Chronicle and Journal of the Numismatic Society*, 3rd series, vol. XVIII (1898), p. 150 and fig. 17 on Plate XII (this specimen together with the illustration was featured in RSC III 59a — the illustration incorrectly captioned as 58).

⁴ Cf. *ibidem*, pp. 126–128.

⁵ It cannot be excluded that the denarius was found in the area of the Balkans or in the areas of *Barbaricum* bordering on the Roman provinces, from where it got to Vienna

incompatibility between the legend BONA SPES and the type typical of denarii with the legend BONVS (or BONI) EVENTVS must indicate a larger number of dies. This hypothesis is confirmed by another specimen of a denarius of Septimius Severus of Emesa from the same year 194, which shows a personification of Bona Spes on the reverse, whereas its legend applies to Bonus Eventus, which is clearly shown by *gen.* BONI EVENTVS (Fig. 2):

Obv. IMP CAE L SEP SEV PERT AVG COS II, the Emperor's laureate head right;
Rv. BONI — EV[ENTV]S, Spes standing left, holding a flower in the right hand, and lifting skirt with the left. Weight 2.58 g.⁶

The statement that the number of dies mixing up the personifications of Bona Spes and Bonus Eventus must have been quite large implies a question about the genesis of the error made on the reverse of both coins and about the range of circulation of a silver coin struck in the eastern mints of the Empire.

To answer the question, how mixing up of the iconography of Bonus Eventus with the legend BONA SPES on the reverse of denarii occurred, the history of representations of Bona Spes and Bonus Eventus on coins of the Roman Empire and the development of legends connected with them should be briefly reconsidered. It seems that the iconography of Bonus Eventus should have been well known to moneyers from the end of the second century, since this personification appears as early as on Republican denarii, and then on reverses of various imperial coins.⁷ However, one must take into consideration changes occurring in the iconography of this personification. In 62 BC, one of *tres viri monetales* of this year, Lucius Scribonius Libo, placed the head of a youthful personification right on the obverse of his denarii for the first time. Since this type could have associations with some representations of Apollo,⁸ a monetary official decided to place the abbreviation BON[us] EVENT[us] in front of the profile (Fig. 3).

in the modern era or at the present time. On the finds, vide R. P. Duncan-Jones, *o.c.*, pp. 81–87, and a discussion between Ch. Howgego and Duncan-Jones on the tendencies in circulation of denarii struck in Rome and east mints on the basis of the ratio of their presence in hoards mainly from the area of Britain (Ch. Howgego, *o.c.*, pp. 339–342 and R. P. Duncan-Jones, 'The Denarii of Septimius Severus and the Mobility of Roman Coins: Further Comments', *The Numismatic Chronicle* 162 (2002), pp. 342–345). Thanks to the findings of H. Gitler and M. Ponting concerning the structure of Septimius Severus coin hoards from Israel, Jordan and Syria, however, finding the coin described in the area of those countries can be excluded — vide H. Gitler, M. Ponting, *The Silver Coinage of Septimius Severus and his Family (193–211 AD). A Study of the Chemical Composition of the Roman and Eastern Issue* (Milano, 2003), pp. 42–43.

⁶ The denarius presented derives from the collection of Martin Griffiths — its description and photograph are available at: <http://www.forumancientcoins.com/gallery/displayimage.php?album=56&pos=25>.

⁷ Cf. Cr. 416.

⁸ For example on the obverse of denarii of Pomponius Musa from 66 BC. (Cr. 410), and later of Considius Paetus from 46 AD. (Cr. 465/2).

The same type together with the legend in the abbreviated notation BON[i] EVENT[us] or BONI EVENT[us] or in the full *gen.* BONI EVENTVS appeared on the obverses of denarii (and aurei) referring to Republican issues, struck in Spain during the civil war in AD 68.⁹ As the whole figure, Bonus Eventus appears on the reverse of denarii of Titus dated to 79 or 80,¹⁰ where he is portrayed as a naked youth standing left, holding a patera in the right hand and corn ears in the left hand, surrounded with the legend BONVS EVENTVS AVGVSTI (Fig. 4).

On dupondii and asses of Antoninus Pius, Bonus Eventus appears as a naked youth standing left and bearing a patera in the right hand in a sacrificial gesture over the altar standing on the left, and two grain ears in the left hand. The constant legend of this type is the dedication in *dat.*: BONO EVENTVI.¹¹ The personification of Bonus Eventus as a female figure (contrary to the masculine grammatical gender of the legend) in a draped skirt walking left, holding a tray with fruit in the right hand and two grain ears in the left, appears for the first time only on the reverse of denarii struck by Pescennius Niger in Antioch in 193–194. Earlier only Fides had been presented in this manner,¹² but the legend in the *gen.* BONI EVENTVS on the reverses of denarii issued by Pescennius Niger (and later, by Septimius Severus) leaves no doubt, that this time it is exactly Bonus Eventus, or that Fides (“fidelity”, *sc.* of armed forces and supporters) is the necessary condition for a “satisfactory result” (*bonus eventus*) in the fight for power over Rome (Fig. 5).¹³ It should be added that equating Fides with Bonus Eventus took place only on coins of Pescennius Niger and Septimius Severus (also for Julia Domna), struck in eastern mints (Alexandria, Antioch, Emesa and Laodicea).¹⁴

At the same time and in the same mint, denarii began to be struck with the representation of Spes in the shape in which she appeared for the first time on bronze coins of Claudius, *ie* as a woman in a draped robe walking left, holding a flower in

⁹ Cf. BMC RE I, pp. 289–291 (nos. 3–5 and 9–11) and RIC I (Civil War) 3–14. Moreover, a denarius of Scribonius Libo is found among Republican issues restored in 107 by Trajan (BMC RE III, p. 135, no. 686; RIC II 787).

¹⁰ Cf. BMC RE II, p. 241 (no. 106); RIC II 31.

¹¹ Cf. BMC RE IV, p. 180 (reference to the specimen Cohen 111), 182 (nos. 1155–1157), 213 (specimen from the Helbing auction of 22 March 1926, no. 299), and 218 (nos. 1358–1360), as well as RIC III 656A and 676.

¹² Cf. inter alia dupondii and asses of Domitian (RIC II 244, 263, 291, 292, 298, 325, 348, 352, 366, 370 and 478 — legend FIDEI PVBLICAE), bronzes of Plotina (RIC II 740 — legend: FIDES AVGVST[A]), denarii, sestertii and dupondii of Hadrian (RIC II 241 and 809 — legend: FIDES PVBLICA and RIC II 656 — without an inscription of the personification), sestertii and dupondii of Antoninus Pius (RIC III 546, 553, 716 — lack of inscription of the personification) and aurei, denarii and sestertii of Marcus Aurelius (RIC III, Antoninus Pius, 440, 445, 664, 1270). On those coins, in contrast with Bonus Eventus from issues of Niger, the personification is usually turned right (except for dupondii and an as of Domitian: RIC II 263, 292, 298).

¹³ Cf. BMC RE V, p. 72 (two variants noted by Cohen — 10 and 11) and 75 (no. 299) and RIC IV 4–6. Cf. also R. Butor, ‘Kilka uwag na temat propagandy na monetach Gajusza Pescenniusza Nigra’, *Studia z dziejów antyku. Pamięci Profesora Andrzeja Kunisza*, ed. W. Kaczanowicz (Katowice, 2004), p. 170.

¹⁴ Cf. RIC IV (Pescennius Niger) 4–6, (Septimius Severus) 347, 351B, 352, 368, 369, 447, 473, 474 and (Julia Domna) 608 and 616.

the right hand, and lifting her robe with the left hand.¹⁵ A novelty in the coinage of Niger from 193–194 was providing this well known representation with the BONAE SPEI legend not confirmed earlier (in *gen.* — *per analogiam* to BONI EVENTVS, or in *dat.* — *per analogiam* to CERERI FRVGIFERI, FORTVNAE REDVCI, SALVTI AVGVSTI and VIRTVTI AVG)¹⁶ (Fig. 6). The legend BONA SPES in *nom.*, in turn, appeared for the first time on the reverse of denarii of Septimius Severus dated to 194.

In view of the appearance of *de facto* two new types of coins in the same period, no wonder that errors may have occurred in their legends or types. Nevertheless, taking into consideration the ratio of coins with the representation of Bonus Eventus (Fides) and the legend BONA SPES (two known specimens) and those with the representation of Bona Spes and the accompanying BONI EVENTVS legend (one known specimen) to quite many coins (both in hoards and on the numismatic market) with correct legends one should conclude that such mistakes occurred rarely on the coins of Septimius Severus.

Translated by Joanna Skórska

LIST OF ABBREVIATIONS:

- BMC RE: H. Mattingly, R. A. G. Carson, *Coins of the Roman Empire in the British Museum*, vols. I–VI (London, 1923–1962)
- Cohen: H. Cohen, *Description historique des monnaies frappées sous l'Empire Romain*, vols. I–VIII, 2nd ed. (Paris, 1880–1892)
- Cr. M. H. Crawford, *Roman Republican Coinage*, vols. I–II (Cambridge, 1974)
- RIC: H. Mattingly, C. H. V. Sutherland, *et al.*, *The Roman Imperial Coinage*, vols. I–X (London, 1923–1994)
- RSC III: H. A. Seaby, *Roman Silver Coins*, rev. D. R. Sear, vol. III: Pertinax to Balbinus and Pupienus, (London, 1982)

Adres autora / The author's address:

Dr Bartosz Awianowicz

Uniwersytet Mikołaja Kopernika

Katedra Filologii Klasycznej

Fosa Staromiejska 3

PL-87 100 Toruń

bartosz.awianowicz@umk.pl

¹⁵ Cf. coins of Pescennius Niger in BMC RE V, p. 71 (Cohen 4) and RIC IV 3. On development of Spes iconography on coins of the Roman Empire cf. C. Perassi, *Spes. Iconografia, simbologia, ideologia nella moneta romana (I–III sec.)*, (Milano, 1991), pp. 9–47.

¹⁶ *Genetive* is a hypothesis based on the analogy with undoubted *genetive* in RIC IV (Pescennius Niger) 4–6. For *dative* CERERI FRVGIFERI, FORTVNAE REDVCI, SALVTI AVGVSTI and VIRTVTI AVG and their variants see RIC IV (Pescennius Niger) 8–11A, 20–30, 75–78 and 92–94. Cf. also *dat.* APOLLONI SANCO (RIC IV, Pescennius Niger, 2), IOVI CONSER or CONSERVATORI (RIC IV, Pescennius Niger, 41–42), and MARTI AVGVSTO or VICTORI (RIC IV, Pescennius Niger, 51–58A).

BARTOSZ AWIANOWICZ

**SOLID KONSTANTYNA I
ZNALEZIONY PRAWDOPODOBNIENIE NA MAZOWSZU**

Na toruńskim rynku antykwarecznym w 2007 r. pojawił się interesujący solid Konstantyna I, wybity w 335 lub 336 r. w mennicy w Antiochii (ryc. 1):

Ryc. 1. Cesarstwo Rzymskie, Konstantyn I, solid, 335-336, Antiochia. Skala 1:1

Fig. 1. Roman Empire, Constantine I, solidus, 335-336, Antioch. Actual size.

- Av. CONSTANTINI – NVS MAX AVG, popiersie cesarza w drapowanej szacie i zbroi oraz z diademem w prawo;
Rv. VICTORIA CO – N STANTINI AVG, Wiktoria krocząca w lewo, trzymająca trofeum w prawej ręce i gałązkę palmową w lewej; w odcinku oznaczenie mennicze SMAN. Waga 4,99 g.

Wprawdzie ten typ monety jest poświadczony we wszystkich podstawowych korpusach i katalogach monet epoki Konstantyna I¹, powyższy egzemplarz zasługuje jednak na odnotowanie z uwagi na barbarzyńskie uszko oraz informację, że został znaleziony na Mazowszu w latach trzydziestych XX w. Niezależnie od prawdziwości informacji o mazowieckiej proveniencji numizmatu (której nie byłem w stanie zweryfikować), o pochodzeniu numizmatu z obszaru północnego Barbaricum świad-

¹ Zob. RIC VII Antiochia 93; Cohen 603 i Depeyrot 45/1.

czy charakterystyczne uszko monety, dowodzące pozaekonomicznego wykorzystania solida jako ozdoby i jednocześnie symbolu statusu społecznego. Niestety, zarówno kształt uszka (prosta tulejka czterokrotnie kanelowana²), jak i jego typowe umieszczenie nad popiersiem cesarza na awersie, nie pozwalają na potwierdzenie proveniencji solida (ryc. 2).

Ryc. 2. Powiększenie uszka z ryc. 1
Fig. 2. Magnification of the loop from Fig. 1.

Wszystkie znane dotychczas numizmaty z uszkiem o czterokrotnym kanelunku są na tyle podobne, że dają się powiązać z jednym warsztatem³, przy czym, jak zauważa A. Bursche, „w niektórych przypadkach znalezisk oddzielonych dystansem ponad 1000 km jesteśmy w stanie stwierdzić rękę tego samego rzemieślnika”⁴, zatem i w tym przypadku kształt tulejki nie pozwala na wysuwanie zbyt daleko idących wniosków. Związek z obecnym obszarem Polski zdaje się natomiast potwierdzać znalezisko tego samego typu solida (RIC VII Antiochia 93) z trzykrotnie kanelowanym uszkiem na cmentarzysku Żerniki Wielkie (gm. Żórawina, pow. wrocławski)⁵.

WYKAZ SKRÓTÓW:

- Cohen: H. Cohen, *Description historique des monnaies frappées sous l'Empire Romain*, t. I–VIII, wyd. II, Paris 1880–1892.
Cr. M. H. Crawford, *Roman Republican Coinage*, t. I–II, Cambridge 1974.
Depeyrot: G. Depeyrot, *Les monnaies d'or de Dioclétien à Constantine (284–337)*, Wetteren 1995.
RIC: H. Mattingly, C. H. V. Sutherland *et alii*, *The Roman Imperial Coinage*, t. I–X, London 1923–1994.

² Por. A. Bursche, *Złote medaliony rzymskie w Barbaricum. Symbolika prestiżu i władzy społeczeństw barbarzyńskich u schyłku starożytności*, Warszawa 1998, s. 132 (typ oznaczony przez autora jako III 1d).

³ Zob. *ibidem*, s. 140.

⁴ A. Bursche, *Złote medaliony rzymskie z Barbaricum. Geneza symbolu*, [w:] *Pozaekonomiczne funkcje monet: X ogólnopolska sesja numizmatyczna w Nowej Soli*, Poznań 1995, s. 35–36.

⁵ Zob. A. Bursche, *Złote medaliony rzymskie w Barbaricum*, s. 155.

SOLIDUS OF CONSTANTINE I, FOUND PROBABLY IN MAZOVIA

In 2007, an interesting solidus of Constantine I appeared on the antique market in Toruń, minted in 335 or 336 in the mint of Antioch (Fig. 1):

Obv. CONSTANTI – NVS MAX AVG, the bust of the emperor diademed, draped and cuirassed right;
Rev. VICTORIA CO – Nstantini AVG, Victory walking left, bearing a trophy in the right hand and a palm branch in the left; in the exergue, the mint mark SMAN. Weight 4.99 g.

Even though this type of coin is confirmed in all the basic corpuses and catalogues of coins from the era of Constantine I,¹ the above specimen, however, is worth noticing due to its Barbarian loop and the information that it was found in Mazovia in the 1930s. Regardless of the truth of the information about the Mazovian provenance of the coin (which I could not verify), the characteristic loop of the coin, proving its non-economic use both as a decoration and a symbol of social status, shows that the coin derives from the area of the north Barbaricum. Unfortunately, both the shape of the loop (a simple sleeve with four flutes)² and its typical placing above the bust of the Emperor on the obverse do not allow confirmation of the solidus's provenance (Fig. 2).

All the coins known so far with a four-fluted loop are so similar that they can be related to one workshop³ and, as A. Bursche claims, "in some cases of finds separated by a distance of more than 1000 km we are able to recognize the hand of the same craftsman".⁴ Therefore, in this case the shape of the sleeve does not allow far-reaching conclusions. However, a relation to the present area of Poland seems to be confirmed by a find of the same type of solidus (RIC VII Antioch 93) with a three-fluted loop at the cemetery Żerniki Wielkie (commune of Żórawina, Wrocław district).⁵

Translated by Joanna Skórska

¹ Cf. RIC VII Antioch 93; Cohen 603 and Depeyrot 45/1.

² Cf. A. Bursche, *Złote medaliony rzymskie w Barbaricum. Symbolika prestiżu i władzy społeczeństw barbarzyńskich u schyłku starożytności* (Warsaw, 1998), p. 132 (type denoted by the author as III 1d).

³ Cf. *ibidem*, p. 140.

⁴ A. Bursche, 'Złote medaliony rzymskie z Barbaricum. Geneza symbolu', *Pozaeconomiczne funkcje monet: X ogólnopolska sesja numizmatyczna w Nowej Soli* (Poznań, 1995), pp. 35–36.

⁵ Cf. A. Bursche, *Złote medaliony rzymskie w Barbaricum*, p. 155.

LIST OF ABBREVIATIONS:

- Cohen: H. Cohen, *Description historique des monnaies frappées sous l'Empire Romain*, vols. I–VIII, 2nd ed. (Paris, 1880-1892)
- Cr. M. H. Crawford, *Roman Republican Coinage*, vols. I–II (Cambridge, 1974)
- Depeyrot: G. Depeyrot, *Les monnaies d'or de Dioclétien à Constantine (284–337)* (Wetteren, 1995)
- RIC: H. Mattingly, C. H. V. Sutherland, *et al.*, *The Roman Imperial Coinage*, vols. I–X (London, 1923–1994)

Adres autora / The author's address:

Dr Bartosz Awianowicz

Uniwersytet Mikołaja Kopernika

Katedra Filologii Klasycznej

Fosa Staromiejska 3

PL-87 100 Toruń

bartosz.awianowicz@umk.pl